

EĞİTİM HAKKI KAVRAMI

Eğitim“kamu hizmeti” niteliği taşır. Giderilmesinde kamu yararı bulunan bir toplumsal ihtiyaçı karşılamak amacıyla kamu tuzel kişileri ya da onların gozetim ve denetimi altında ozel girişim tarafından yurutulen etkinliklere kamu hizmeti denir (Giritli, Bilgen ve Akguner, 2001). Kısaca toplumun genelini ilgilendiren ihtiyaçları karşılamak için sunulan hizmetlere “kamu hizmetleri” adı verilir. Eğitime duyulan ihtiyacın giderilmesi kamu hizmeti bağlamında değerlendirilmiştir.

Eğitim hakkı, diğer insan haklarına erişmenin aracıdır. Bu yuzden, eğitim hakkının tum haklar içinde ayrı bir onemi ve roli olduğu soylenebilir. Bu hak, sahip olunan tum hakların bilinmesinde, kullanılmasında, geliştirilmesinde ve korunmasında anahtar roli oynar. Orneğin, sağlık hakkının, seçme ve seçilme hakkının veya mulkiyet hakkının bilinmesi ve nitelikli bir şekilde kullanılması eğitim hakkından en iyi bir şekilde yararlanma ile yakından ilgilidir. Ozet olarak, hem bireyin hem de toplumun gelişmesi, kuşkusuz herkese ilgi ve yetenekleri doğrultusunda eğitim gorme hakkının sağlanmasına bağlıdır (Karaman-Kepenekci, 2007a).

Aşağıda kısaca eğitim hakkının Batı’da ve Turkiye’deki tarihsel gelişimine değinilmiştir:

Sanayi devrimiyle birlikte nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Kişiler de piyasanın bu nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamak üzere, sahip oldukları niteliklerini eğitim yoluyla geliştirmeye yönelmiştir. Bireylerin eğitime yöneliminde Fransız devrimiyle gelişen özgürlük, hak, eşitlik, kardeşlik gibi kavramların da etkisi olmuştur. Ancak bu dönemde ortaya çıkmış önemli hukuksal metinlerde, örneğin 1689 tarihli İngiliz Haklar Bildirgesi ile 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde eğitim hakkı ile ilgili bir ifadeye rastlanmamaktadır. Eğitim hakkı kavramı, dünyada kamu eğitimi düşüncesinin doğuşu ile ortaya çıkmış ve gelişmiştir. 1789 tarihli İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nde de sosyal bir hak olan eğitim hakkına doğrudan yer verilmediği; ancak bir kamu hizmeti fikrinin açık ve geniş bir şekilde ilk defa 1789 Fransız Devrimi ile ortaya atıldığı söylenebilir. 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin 12. maddesi insanların ve vatandaşların haklarının korunması için bir kamu gücünün gerekli olduğunu ve kamu gücünün herkesin iyiliği için kurulduğunu hükme bağlamıştır. Fransız Devrimi ile eğitimin, topluma herkesin yararlanabileceği biçimde ortaya konmasının ve bir kamu hizmeti şeklini almasının önü açılmıştır (Üçok, 1980; Akyüz, 1981).

Yukarıda da belirtildiği gibi, temel haklar ve özgürlükler sınıflandırmasına göre eğitim “sosyal” bir haktır. 19. yüzyıldan başlamak üzere devletin işlevlerinde sosyal yönde bir değişimin oluşmasıyla, eğitim hakkı gibi kimi haklar devletin vatandaşlarına sunması gereken hizmetler kapsamına alınmıştır (Kapani, 1981). Eğitimin bir hak olarak kabul edilip uluslararası hukuksal metinlerde yer alması ise 20. yüzyıla ait bir olgudur (Pimentel, 2006). Bu düşüncelerle 20. yüzyılda pek çok uluslararası ve bölgesel hukuksal düzenlemelerde ve anayasalarda eğitim temel bir hak haline gelmiştir (Pimentel, 2006; Closca ve Suceava, 1995'den akt. Saramet ve arkadaşları, 2010; Praneviciene ve Puraite, 2010).

Türkiye’de eğitimin vakıflardan alınarak kamusal nitelik kazanması 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu döneminde olmuştur. Eğitim alanındaki ilk köklü çalışma 1824 yılında 2. Mahmut Dönemi’nde ilköğretimin İstanbul’da zorunlu hale getirilmesini sağlayan bir fermanın çıkartılmasıdır. Ferman’da ilköğretim zorunluluğunun sağlanması için kadı ve imamlar görevlendirilmiştir (Akyüz, 1981; Akyüz 2014). Padişah Abdülmecid döneminde 1839 yılında kabul edilen Tanzimat Fermanı’nda da kişilere tanınan hakların can güvenliği, mal güvenliği, şeref ve haysiyetin korunması, kişi güvenliğinin sağlanması ve din ayrımı yapılmaksızın bu hakların bütün halka eşit olarak tanınması şeklinde ele alındığı görülür (Kapani, 1980). Bu Ferman’da eğitim hakkı ile ilgili düzenlemelere yer verilmemekle birlikte Ferman’ın ilanından sonra eğitim alanında bazı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin başında da 1857 yılında Maarif Nezareti’nin (Eğitim Bakanlığı) kurulması ve 1869 yılında Maarifi Umumiye Nizamnamesi’nin (Genel Eğitim Tüzüğü) kabul edilmesi gelir. Maarifi Umumiye Nizamnamesi’ne sıbyan mekteplerine (ilkokul) devamın zorunlu olduğu ve bu zorunluluğun nasıl uygulanacağı ile ilgili maddeler konulmuştur. Bu nizamnamede eğitim bir kamu hizmeti olarak görülmüştür. Temel odak noktası, Müslüman ve Hristiyan halk arasında eşitliğin sağlanması olan 1856 Islahat Fermanı’nda ise ilk defa eğitim özgürlüğüne (Hristiyanlara kendi okullarını açma hakkının verilmesi gibi) yer verildiği dikkati çeker.

Eđitimle ilgili en ayrıntılı dűzenlemeler padiřah Abdűlhamit dűneminde kabul edilen 1876 tarihli Kanuni Esasi'de (Anayasa) yer almıřtır. Eđitim, Tűrk toplumunun ilk yazılı anayasası olan Kanuni Esasi'de klasik haklar kapsamında yer alan bir negatif statű hakkı olarak ele alınmıřtır. Osmanlı İmparatorluđu'nda 1876 Kanun-i Esasi'sinin 15. maddesi ile eđitim hakkının ilk kez "eđitim űzgűrlűđu" bađlamında vatandařlara tanındıđu gűrűlmektedir. Kanuni Esasi'nin hűkűmleri 1908 yılında kabul edilen 2. Meřrutiye dűneminde kadar uygulanamamıřtır. Bu dűnemde (1913) kabul edilen Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati (İlkűđretim Geçici Kanunu) ile ilkűđretim mecburi (zorunlu) ve meccani (parasız) olmuřtur (Akyűz, 1981; Akyűz 2014).

Cumhuriyet Döneminde ise ilk defa 1924 Anayasası ile öğretim serbestliği, genellik, parasız ilköğretim, ilköğretim zorunluluğu ilkeleri benimsenmiştir. Bu Anayasa'da "Hükümetin gözetimi ve denetimi altında kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir" hükmü yer almıştır (m. 80). Bu hüküm ile 1876 Kanun-i Esasi'de eğitim özgürlüğünü düzenleyen hüküm arasında nitelik ve anlam bakımından herhangi bir fark yoktur. 1924 Anayasası'nın 80. maddesinde "Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretimin serbest" olduğu kabul edilmiş; 87. maddesinde de "Kadın, erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır" hükmüne yer verilmiştir. 1924 Anayasası'na göre eğitim devletin vatandaşlarına sunması gereken bir hak olarak değil, kişilerin devletin müdahalesi olmaksızın ulaşmaya çalışacakları bir özgürlük olarak ele alınmıştır (Akyüz, 1981; Altunya, 2003).

Eğitimin sosyal bir hak olarak ele alınması ve sağlanması ilk defa 1961 Anayasası ile olmuştur (m. 21). 1961 Anayasası'nın 50. maddesinde "halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlamak devletin başta gelen ödevlerindedir" hükmüne yer vermiştir. Bu Anayasa, sosyal bir hak olarak eğitim hizmetini sunmayı devlete ödev olarak yüklenmiş; eğitimin "devlet okullarında parasızlığını", "sosyal bir hak olarak devlet tarafından karşılanması gerektiğini ve ilköğretimin zorunluluğunu öngörmüştür (m. 50). Yine bu Anayasa'nın 53. maddesine göre bu ödev devletlerin ekonomik ve mali kaynaklarının yeterliği ile sınırlıdır. 1961 Anayasası ayrıca "öğrenme ve öğretme özgürlüğü", "eğitim ve öğretim serbestliği" ve "eğitimin devletin gözetim ve denetiminde olacağı" (m. 21) gibi ilkeleri de getirmiştir.

Eğitimin bir sosyal hak olarak 1961 Anayasası'nda yer almasından önce, Milli Eğitim Şûraları'nda ve eğitim raporlarında eğitime imkân eşitliğinin sağlanmasına ait gelişmeler yer almıştır. Bu alandaki en önemli gelişme IV. Milli Eğitim Şûrası'nda (1949) demokrasi fikrinin gelişimine paralel olarak demokratik eğitimin temel ilkeleri üzerinde duran bir "Demokratik Eğitim Komisyonu"nun oluşturulmasıdır (Akyüz, 1981). Komisyon, demokratik yönetimin bir gereği olarak hak ve ödevlerine sahip vatandaşlar yetiştirilebilmesi için uygulanacak eğitim sisteminin temel ilkelerini belirlemiş ve demokratik eğitimi tanımlamıştır. Okullarda uygulayacak eğitim programlarını demokratik temellere bağlamıştır. Eğitimde ayrımı reddederek ve ilgi ve yeteneklerine göre öğrencilere gelişme imkânları sunulması gerektiğini belirtmiş ve eğitim hakkının sınırlarını çizmiştir. Bu durumda eğitim hakkının ele alındığı ilk Eğitim Şûrası'nın IV. Eğitim Şûrası olduğu söylenebilir. Bunun en önemli nedeni raporun hazırlandığı yıllarda sosyal hukuk anlayışının gelişme göstermiş ve sosyal hakların anayasalara alınmış olmasıdır.

Eğitim hakkı 1982 Anayasası gereğince de devletin vatandaşlara sunması gereken bir kamu hizmetidir. Bu niteliği ile eğitim hizmeti kamu yönetiminin altında yer alır. Bir başka ifadeyle, “bireye kanunlarla hak ehliyeti vermiş olan devlet, bu hakların uygun şekilde kullanılmasını da gerçekleştirmek zorundadır” (Akyüz, 2000). Bu zorunluluk (ödev), eğitim hakkının kamusal bir hizmet olarak örgütlenmesi gerektiği anlamına gelir. 1982 Anayasası’nda yer alan eğitim hakkı ile ilgili hükümler aşağıda “Eğitim Hakkının Ulusal Yasal Dayanakları” başlığı altında kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır.